

رمزية عناصر المفاهيمية في رواية "ساعاتلارى ايارلاما أنستيتوسو"

رمزية عناصر المفاهيمية في رواية "ساعاتلارى ايارلاما أنستيتوسو"

أ.م. حازم برهان مصطفى

جامعة صلاح الدين ، كلية اللغات ، قسم
اللغة التركية

hazim.mustafa@su.edu.krd

أ.م. گوران صلاح الدين شكر

جامعة صلاح الدين ، كلية اللغات
، قسم اللغة التركية،

goran.shokor@su.edu.krd

نها رسول حسين

جامعة صلاح الدين ، كلية اللغات ،

قسم اللغة التركية،

Latu00521@student.su.edu.krd

الكلمات المفتاحية: أحمد حمدي تانبينار، معهد تنظيم الوقت، الرمزية، الحداثة، المجتمع.

كيفية اقتباس البحث

شكر، گوران صلاح الدين ، حازم برهان مصطفى ، نها رسول حسين، رمزية عناصر المفاهيمية في رواية "ساعاتلارى ايارلاما أنستيتوسو"، مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، حزيران ٢٠٢٦، المجلد: ١٦، العدد: ٦ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

مسجلة في Registered

ROAD

مفهرسة في Indexed

IASJ

A Symbolist Approach to Conceptual Elements in the Novel "Saatleri Ayarlama Enstitüsü"

Asst.Prof. Goran Salahaddin Shokor, Selahattin University, College of Languages, Department of Turkish Language,
goran.shokor@su.edu.krd

Asst.Prof. Hazım Burhan Mustafa, Selahattin University, College of Languages, Department of Turkish Language,
hazim.mustafa@su.edu.krd

NUHA RASOOL HUSSEIN, Selahattin University, College of Languages, Department of Turkish Language
Latu00521@student.su.edu.krd

Keywords : Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, symbol, modernization, society.

How To Cite This Article

Shokor, Goran Salahaddin , Hazım Burhan Mustafa , NUHA RASOOL HUSSEIN, A Symbolist Approach to Conceptual Elements in the Novel "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, june 2026, Volume:16, Issue 6.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

ملخص:

تعدّ رواية "ساعاتلاري ايارلاما أنستيتوسو" من أبرز أعمال أحمد حمدي تانينار في الأدب التركي الحديث، سيما وأنها تستكشف بعمق التحولات الفردية والاجتماعية التي شهدتها المجتمع التركي خلال مسيرة المواكبة والتطور. الشخصية الرئيسية في الرواية، خيرري إردال، رجلٌ يكافح من أجل إيجاد هويته الاجتماعية والفردية والتكيف مع الحياة العصرية. تتقاطع حياة خيرري مع مجموعة من الأشخاص الذين يسعون إلى إنشاء "ساعاتلاري ايارلاما أنستيتوسو" ويسعون جاهدين لتغيير فهم المجتمع المتأصل للزمن. في هذه العملية، تُشكّل عناصر مفاهيمية كالزمن، والأحلام، والصور الأنتوية، والسرد الساخر، والتحليل النفسي، اللبئات الأساسية للرواية.

فبينما يرمز الزمن إلى التغيير والفقد على المستويين الفردي والمجتمعي، تُمهّد الأحلام الطريق لتساؤلات حول اللاوعي والنظام الاجتماعي. تُقدّم الصور الأنتوية دلائل مهمة حول معايير التنوع الاجتماعي في المجتمع والسعي إلى الحرية الفردية. من ناحية أخرى، وهناك نقد ساخر لتناقضات المجتمع الحديث والقلق الوجودي للفرد. ومن ناحية أخرى، يُساعد التحليل النفسي للشخصيات على استكشاف أعماق اللاوعي عندهم وحل صراعاتهم الداخلية. ومن خلال تمثيل هذه العناصر المفاهيمية على مدار الرواية، يُشكك تانبينار في الشكوك التي أحدثتها الحداثة، والمسؤوليات الوجودية للإنسان، والتغيير الاجتماعي.

Abstract:

The "*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*" is one of Ahmet Hamdi Tanpınar's key works in modern Turkish literature, deeply exploring the individual and social transformations Turkish society has experienced during the modernization process. The novel's main character, Hayri İrdal, is a man struggling to find his social and individual identity and adapt to modern life. Hayri's life intersects with a group of people who aim to establish a "*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*" and strive to change society's chronic understanding of time. In this process, conceptual elements such as time, dreams, female imagery, ironic narrative, and psychoanalysis form the novel's fundamental building blocks. While time symbolizes change and loss at both the individual and societal levels, dreams pave the way for a questioning of the subconscious and the social order. Female images offer important clues about society's gender norms and the search for individual freedom. Irony, on the other hand, critiques the contradictions of modern society and individual existential angst. Psychoanalysis, on the other hand, helps the characters explore the depths of their subconscious and resolve their inner conflicts. By symbolizing these conceptual elements throughout the novel, Tanpınar questions the uncertainties brought about by modernism, the existential responsibilities of man, and social change.

“*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*” Romanında Kavramsal Unsurlara Sembolist Yaklaşım

Doç.Dr. Goran Salahaddin Şükür, Selahaddin Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili Bölümü, goran.shokor@su.edu.krd

Doç.Dr. Hazım Burhan Mustafa, Selahattin Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili Bölümü, hazim.mustafa@su.edu.krd

NUHA Resul Huseyin, Selahaddin Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili Bölümü, Latu00521@student.su.edu.krd

Özet:

“*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*”, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın modern Türk edebiyatındaki önemli eserlerinden biridir ve Türk toplumunun modernleşme sürecinde yaşadığı bireysel ve toplumsal dönüşümü derinlemesine işler. Romanın ana karakteri Hayri İrdal, toplumsal ve bireysel kimliğini bulmaya çalışan, modern hayata uyum sağlamaya çabalayan bir adamdır. Hayri'nin hayatı, bir "saatleri ayarlama enstitüsü" kurma amacını güden ve toplumun kronikleşmiş zaman anlayışını değiştirmeye çalışan bir grup insanla kesişir. Bu süreçte, zaman, rüya, kadın tasviri, ironik anlatım ve psikanaliz gibi kavramsal unsurlar romanın temel yapı taşlarını oluşturur. Zaman, hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki değişim ve kayıpları simgelerken, rüyalar bilinçaltının ve toplumsal düzenin sorgulanma-sına zemin hazırlar. Kadın imgeleri, toplumun cinsiyetle ilgili normlarına ve bireysel özgürlük arayışına dair önemli ipuçları sunar. İroni ise, modern toplumun çelişkilerini ve bireysel varoluşsal sıkıntıları eleştirir. Psikanaliz ise karakterlerin bilinçaltındaki derinlikleri keşfetmelerine ve içsel çatışmalarını çözmelerine yardımcı olur. Tanpınar, roman boyunca bu kavramsal unsurları sembolize ederek, modernizmin getirdiği belirsizlikleri, insanın varoluşsal sorumluluklarını ve toplumsal değişimi sorgular.

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (1961), Yeni Türk edebiyatının önemli ve çok katmanlı eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Modernleşme sürecinde yaşanan bireysel ve toplumsal çatışmaların derinliklerine inen bu roman, sembolizm ve modernizmin izlerini taşıyan ve kavramsal unsurlar barındıran bir eserdir. Bu bağlamda, Tanpınar’ın kullandığı bu kavramsal bazen birer tematik öğe

olmakla birlikte, aynı zamanda romanda bireysel ve toplumsal gerçekliklerin sembolik göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazarın bu romanında, zaman, rüya, kadın tasviri, ironi ve psikanaliz gibi kavramsal unsurlar, sadece anlatının derinliğini ve çok katmanlı yapısını güçlendiren temalar olmanın ötesinde, bireyin içsel ve toplumsal çelişkilerinin sembolik yansımaları olarak işlev görür. Zaman, değişen toplumsal yapıları ve bireysel dönüşümü simgelerken, rüya bilinçaltının ve kaçışın bir aracı olarak karşımıza çıkar. Kadın imgeleri, toplumsal normlar ve özgürlük arayışlarını yansıtırken, ironi, modern dünyanın çelişkilerini eleştiren güçlü bir anlatım tekniği olarak romanın dokusuna yerleşir. Psikanaliz ise, bireysel bilinçaltının derinliklerine inilerek, karakterlerin psikolojik evrimlerine dair ipuçları sunar. Bu kavramlar, romanın sadece anlatı düzeyinde değil, aynı zamanda sembolik yapısında da büyük bir anlam taşır.

Bu makalede, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'ndeki bu kavramsal unsurların, romanın genel tematik yapısına nasıl katkı sağladığını ve Tanpınar'ın bu unsurları sembolizmin gücüyle nasıl romanın nasıl ilgi çekici hale getirdiğini tartışacağız. Her bir kavramın, romandaki bireysel ve toplumsal sorunlara dair açtığı derinlikli pencere, eserin çok katmanlı yapısının anlaşılmasında önemli bir yol haritası oluşturacaktır.

Romandaki Kavramsal Unsurlar

Tanpınar, eserlerinde sıkça yer verdiği bir takım unsurlarla tanınır. Bu unsurlar, kimi zaman nesnel, kimi zaman ise kavramsal bir perspektiften işlenmiştir. Eserlerinin genelinde mimari, müzik, modernizm ve İstanbul temalarının ön plana çıkması; *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* özelinde de zaman, rüya, psikoloji, psikanaliz, ironi ve kadın tasvirleri gibi unsurlar, Tanpınar'ın yazma yönteminin birer parçasıdır. Her ne kadar ironi ve kadın imgelerini doğrudan ele almasa da, Tanpınar'ın bu romanda üzerine ayrı bir anlam yüklediği unsurlar oldukları için, bu çalışmada incelememizin bir parçası olarak ele alınmıştır. İroni özelinde belirtmekte fayda olan husus şudur ki; Tanpınar, bu romanda ironiyi sadece bir anlatım yolu olarak benimsemiştir. Romanda ironinin somut bir yeri yoktur; sadece karakterlerin anlatımında ve olayların akışında kullanılan bir üslup olduğundan, çalışmamızın kavramsal unsurlar başlığı altında incelenmiştir.

Zaman

Zaman, insanlık tarihi boyunca hem toplumların hem de toplumbilimcilerin ve filozofların ilgisini çeken bir kavram olmuştur. Zamana atfedilen anlamlar, zamanın nasıl algılandığı ve yorumlandığı, farklı kültürel yapılar, gelenekler, milletlerin yaşam biçimleri ve inanç sistemlerine göre değişiklik göstermektedir. Yaşam ve dünya ile ilgili en

önemli felsefi konulardan biri olması nedeniyle, "zaman" evrensel bir sorun olarak karşımıza çıkar (Tan, 2024: 8).

Biz insanlar, zamanı "önce" ve "sonra" olarak adlandırırız; ancak bu öncelik ve sonralık, zamanın ölçülebilir özelliklerinden başka bir şey değildir. Ölçülebilir olan zaman, niceliksel bir nitelik taşıdığı için değişebilir, dolayısıyla zaman, dünyaya dair görüşlerimizin temelinde yer almaktadır. Zaman, değişimi önce ve sonra olarak açıklayarak, farkındalığımızın ortaya çıkmasını sağlar (Bakır, 2016: 49).

Şüphesiz, burada bahsedilen gerçekleştirilmemiş arzu, zaman kavramını akla getirir ve bu kavram geçmişle, dolayısıyla bellekle ilişkilidir. Bu da zamanın, uyanık hayatta yerine getirilemeyen arzuların rüyada gerçekleştirildiği an ile bağlantılı olduğunu gösterir. Bu bağlamda, zaman ve rüya arasında neden-sonuç ilişkisine dayalı kopmaz bir bağ bulunur (Şenol, 2021: 60).

İslamiyet öncesi dönemde, özellikle Arap bölgelerinde, dönemin şairleri "günler" ve "geceler" gibi kelimeleri zaman kavramını ifade etmek için kullanmışlar ve zamanın "değişimlere yol açmasından", "hedeflerine sapmadan oklar fırlatmasından" ve "her şeyi aşındırmasından" sürekli şikayet etmişlerdir (Okçu, 2017: 21).

İbn Sînâ, zaman konusunu hareket ve mekân ile sıkı bir şekilde ilişkilendirerek ele almıştır. Bu yaklaşım, o dönemin fiziksel dünya algısının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Aristoteles'ten itibaren doğa felsefesinin temel unsurlarından olan hareket, mekân ve zaman, fiziksel evrende değişim ve dönüşümün en önemli açıklayıcıları olmuştur (Bakır, 2016: 42).

İslamiyet sonrası dönemde, zaman kavramı farklı boyutlarla ele alınmaya başlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de zamanı ifade eden birçok kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler, hem bir işin ya da ibadetin vaktini belirlemek hem de tarihsel olayları işaret etmek amacıyla süredizimsel bir çerçevede yer almakta, hem de kozmolojik bir anlam taşımaktadır. Sene (yıl), şehir (ay) ve yevm (gün) gibi sınırlı zaman ifadeleri Kur'an'da sıkça kullanılmaktadır (Okçu, 2017: 21).

Kur'an'da zaman kavramını ifade eden çeşitli terimler bulunur. Kur'an, zaman için tek bir ölçek kullanmaz; olayların mahiyetine göre zaman, bazen kozmolojik, bazen biyolojik, bazen de psikolojik ya da sosyolojik ölçülerle ifade edilir. Her bir ölçek, kendine özgü bir âlemi temsil ettiğinden, mutlak değildir. Bu yüzden, Kur'an'da sabahı anlatan bir kelimenin aynı anda tüm kâinat için sabahı müjdelediğini veya gündüz ve gecenin her yerde aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaman, varlığın hayat planıdır ve Kur'an'daki zaman anlayışı, kâinat ve insan merkezli bir yaklaşımdır (Demir, 2006: 7).

İnsanlık tarihinin bu denli derin bir şekilde ilgilendiği zaman, dünya ve Türk şiirinde de önemli bir yere sahiptir ve en belirgin temalardan birini oluşturur. Zaman kavramı, Türk edebiyatında kozmolojik ve süresizlik anlamlarına gelen kelimelerle sıkça karşımıza çıkar (Özcan, 2016: 76).

Bergson¹, zaman kavramını ele alırken, süreyi iki önemli noktadan tanımlar. İlk olarak, bilinç ve bilinç durumlarının toplamı olarak tanımlar; ikincisi ise, kişinin hayatın akışına kendini bırakması gerektiği fikrini ortaya koyar, böylece bilinci süre olarak görmeye olanak tanır. Bergson'a göre bilinç, bölünemez bir bütünlük, bir akışa sahiptir ve geçmişi yoktur; çünkü bilinç, dünü ve bugünüyle özdeş, geleceği belirsiz bir olgu olarak hayatla birlikte akışa girer. İnsan, her yeni "an" ile bu bilincin bir parçası olur ve bu "an"ların bütünü olarak varlığını sürdürür. Çünkü insan, bilince ve belleğe sahip bir varlıktır. İşte Bergson'un bahsettiği akış tam da bu noktada şekillenir (Çelenk, 2020: 55-56).

Bazı ansiklopediler ise zaman kavramını, ya "tam olarak ne olduğunu bilemediğimiz bir olgu" olarak tanımlarlar ya da fizikçilerin yaptığı gibi tanım yapmayı atlayıp, zamanın "ölçülen, ölçülebilen süre" olduğunu söylerler (Şerefoğlu, 2005: 7).

Dergâh² Mecmuası'nda yer alan yazarlar, Bergson'un felsefesinin etkisi altındadır. Bergson'un zamanla ilgili sunduğu yeni fikirler, mecmunun genelindeki etkiyi büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu etki, yazarlar arasında kabul edilmiştir. Tanpınar ile Yahya Kemal arasındaki ilişki düşünüldüğünde, Tanpınar'ın Bergson felsefesine dair düşüncelerinin Yahya Kemal aracılığıyla şekillendiği görülebilir (Çelenk, 2020: 57)

Varlığın zamanla olan ilişkisini araştıran Tanpınar, zaman problemiyle karşılaşır ve bu problemi *Ne İçindeyim Zamanın* adlı şiirinde tüm yönleriyle ele alır. Tanpınar'a göre, insan zamansızdır çünkü zamanın dışındadır; aynı zamanda zamanlıdır da çünkü zamanın içindedir (Özcan, 2012: 77).

Köroğlu'na göre, Tanpınar yalnızca bir edebiyatçı değil, aynı zamanda edebiyatın sınırlarını aşan pek çok konuda derinlemesine düşünen bir yazardır. O, birey, toplum, entelektüel yaşam, güzellik, aşk, tutku, rüya, müzik, mimari, tarih, Doğu, Batı ve medeniyetin değişimi gibi çok sayıda kavramı ele alır. Bu, Tanpınar'ın ilgi alanlarının ne denli geniş ve çok yönlü olduğunu gösterir. Şair, romancı, hikâyeci, aynı zamanda bir edebiyat eleştirmeni ve tarihçi olarak da tanınan Tanpınar, denemeci kimliğiyle birlikte müzik ve güzel sanatlarla ilgilenmiştir. Bu farklı alanları birbirinden bağımsız hedefler olarak değil, birbirine bağlı ve birbiriyle bütünleşen unsurlar olarak ele alır. Her birini birbirine bağlayarak, birinden diğerine geçişler yapar ve hayatı daha derin bir şekilde anlamaya çalışır. Eserlerinde her zaman dürüstlüğü ön planda

tutmuş, şiirlerinde belirttiği gibi bu bütünlük, “yekpare zaman” ve ondan doğan “iç insan”ın bir bağıdır (Köroğlu, 1996: 32-33).

Tanpınar, birçok eserinde zaman kavramını hem doğrudan hem de dolaylı yollarla işler, bu da bizi zaman, rüya, değişim ve tekâmül üzerine düşünmeye yönlendirir (Çelenk, 2020: 57). Zamanın sessiz ve derinden işleyen yapısı Tanpınar’ı büyük ölçüde ürkütür, çünkü her geçen anın, özneyi yok oluşun olasılığına doğru sürüklediğini fark eder. Tanpınar’a göre, zaman ve ölüm bir arada olduğunda sürekli olarak aynı boşluğu tekrarlayıp duracaktır. Bu yüzden, ölüm düşüncesi Tanpınar’ı zaman meselesine çok daha yakın ilgi göstermeye itmiştir. Tanpınar, zamanla ilgili düşüncelerini Zaman Kırıntıları adlı şiirinde ayrıntılı bir şekilde işler ve burada zamanın insan üzerindeki tahribatını ve yok edici etkisini açıkça ortaya koyar. Tanpınar’a göre insan, zamanın çizdiği bir kader dairesinde yaşar ve bu dairenin rotası bellidir (Özcan, 2012: 77). Zaman, kişinin dışında işlerken aynı zamanda herkesi içine alan, kuşatıcı bir kavram olarak da düşünülebilir. Bu çemberin dışına çıkamayan insanın, "bulduğu yer"de geçirdiği sürenin kronolojik mi yoksa psikolojik mi olduğunun sorgulanması, zamanın boyutlarını anlamada önemli ipuçları sunar (Fırdolaş, 2010: 7).

Tanpınar’ın şiirinde, şimdiki zaman düşüncesi, yaşanılan anla bütünleşerek devam eder. Tanpınar, geçmiş ve geleceği anın parantezine almayı tercih eder, bu şekilde anın içinde varoluşu ve zamanın sürekliliğini vurgular (Özcan, 2021: 77-78). Türk şiirinde de zaman kavramı, uzun bir zamandır işlenen temel meselelerden biridir. İslamiyet öncesi şiirde, zaman, kültür ve inançla paralel bir şekilde ele alınmış, yazgı (kader) anlamı içinde yer almış ve yazgısal bir unsur olarak insanın çaresizliğinin başlıca nedeni olarak görülmüştür (Şenol, 2021: 9).

Tanpınar’ın zaman anlayışında, bütünüyle olmasa da Bergson’un önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bergson’a göre, gün, saat ve mevsim gibi zamana dair her akış, an’ın içinde dondurulmuştur. Ancak Bergson’un ifadesiyle, bu dondurma ve pıhtılaşma altında bir akış sürekliliği vardır. Burada vurgulanan asıl nokta, anın akışını ve sürekliliğini ön plana çıkarmaktır (Özcan, 2010: 79).

Tanpınar’a göre, zaman algısını genel hatlarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür: Zaman, kültür, yaşam ve sanat anlayışının birleşimidir. Eserlerinde ele aldığı zaman ve an kavramları, sürekli bir akışı yansıtmakta olup, bu da süreklilik fikrini destekler. Kültür ve toplumsal değişim üzerine yaptığı yorumlar da yine süreklilik bağlamında şekillenir (Köroğlu, 1996: 33). Tanpınar’ın eserlerinde üzerine cevaplar aradığı ve bütünlüklerde bir yer açtığı zaman algısı, geçmiş ve geleceğin şu “an”da

vuku bulmasıdır. Zaman, anın yerini geleceğe bağlaması, kendisinin ise geçmişe karışmasıdır.

Rüya

Türk mitolojisinde büyük bir öneme sahip olan rüya motifi, Türk edebiyatında hem İslamiyet'ten önce hem de sonrasında büyük bir değer kazanmıştır. Efsaneler, menkıbeler, destanlar, halk hikâyeleri ve âşıklık geleneği gibi pek çok alanda rüya, önemli bir yer tutmaktadır (Bars, 2015: 78). Türk edebiyatında bu kadar önemli bir konumda bulunan rüya, aynı zamanda Âşık edebiyatında da bireyin şiir söyleme yeteneği kazanmasında, dini bilgiler ve ledün ilmi³ öğrenmesinde, ayrıca âşıklık vasıflarını kazanmasında önemli bir rol oynar (Yardımcı, 2004: 1). Bir kavramdan ziyade bir motif haline gelen rüya, sadece insan doğasında gerçekleşen bir hayal hali değil aynı zamanda edebi unsur olarak da var olmuştur. Âşık edebiyatında bir dönüşüm süreci olan rüya, çağdaş edebiyatta dönüşüm ve değişim sürecini simgeler. Özellikle Tanpınarı'nın eserlerinde psikoloji ve psikanalize Freud'tan dolayı yakınlığı ile özel bir yere sahip olması ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında da Hayri İrdal'ın dönüşmesinde ağır etkileri olmuştur.

Rüyalar yalnızca edebi bir unsur olmanın ötesinde, bilimsel açıdan da derinlemesine incelenmiş bir konu olmuştur. Yakından bakıldığında, rüyalar, bireyin bilinçaltındaki karmaşık duyguların ve komplekslerin belirtileri olarak ortaya çıkar. Bilinçaltına giden yolu ise düşler değil, düşlerin ve belirtilerin arkasındaki kompleksler açar (Taşcı, 2006: 15). Ayrıca kutsal kitaplarda da rüyanın özel bir yeri vardır. Kur'an-ı Kerim'de geçen rüyalar arasında, özellikle Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf'un gördükleri rüyalar öne çıkarken, Hz. Yusuf'a rüya tabir etmeyi öğreten bir ayet de bulunur. İslam tarihinde rüya yorumlama, ilk olarak peygamberlere ait bir özellik olarak belirginleşmiştir (Koç, ty: 115).

Freud'un eserlerini okuduğu ve onun sanata, edebiyata olan katkılarına değer verdiği bilinen Tanpınar, rüya kavramını büyük ölçüde bu etkiyle şekillendirmiştir. Tanpınar'ın eserlerinde karakterler sadece rüya görmekle kalmaz, aynı zamanda gördükleri rüyalar, onların yaşamlarını adeta esir alır, peşlerini bırakmaz ve benliklerini böler. Orhan Okay, Tanpınar'ın estetiğinde rüya ve musiki motiflerinin aynı kaynaktan beslendiğini söylerken, bu kaynağın çağrışımla açıklanabileceğini, ancak aynı zamanda hafızanın, hatıraların, bilincin, bilinçaltının ve gerçek rüyaların da bu kaynağa dahil edilmesi gerektiğini ifade eder. Tanpınar'ın, rüyanın insan üzerindeki etkisini önemseyerek dil ile kurduğu ilişkide rüyanın önemli bir işlev üstlendiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Ayrıca, Tanpınar'a kadar edebiyat eserlerinde rüyanın

biçimini ve içeriğini yönlendiren bir unsur olarak kullanılmadığını da belirtmek gerekir (Koç, ty: 117).

Tanpınar'a göre, bir sanat eseri, rüya atmosferini başarılı bir şekilde kurabildiği takdirde, gerçeklikten türetilmiş olsa da ona öte bir nitelik kazandırabilir (Akkaya, 2012: 20). Edebiyat metinlerinde, rüya kurguya ve anlatım biçimine derin bir etki yaparak birçok yazarın ve şairin edebiyat anlayışlarını şekillendirmiştir. Örneğin, şiiri akılcı bir düş olarak tanımlayan Coleridge, edebiyatını neredeyse tamamen rüya temeline oturtmuştur. Türk edebiyatında ise rüyanın özgün özelliklerini, özellikle de bilinçli bir şekilde yansıtan yazar ve şair, Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar'ın sanat anlayışının büyük bir kısmı, rüya kavramıyla şekillenmiştir denebilir (Akkaya, 2012: 35-36). Çünkü Tanpınar, bilinçdışının, dolayısıyla haz ilkesinin etkin olduğu bu mitik durumu sanat eserlerinde de kullanır. Onun için sanat eseri, uyanık bir halde görülen bir rüyadır (Soydınç, 2024: 163).

Tanpınar için rüya, günlük yaşamda yakalanması neredeyse imkansız olan bir atmosferi yaratmak ve duygu yoğunluğunu mistik bir zemin üzerinde inşa etmek için kullandığı önemli bir araçtır (Akkaya, 2012: 36). Tanpınar, sanatını rüya gibi semboller aracılığıyla ortaya koyarak, eserlerinin bilinçaltına bu sembolik unsurlar ile ulaşır. Rüyaların yanı sıra, kadın, haz, cinsellik gibi temaları da yapıtlarının bilinçaltını şekillendiren unsurlar olarak kullanmıştır. Bu semboller üzerinden Tanpınar'ın eserlerinde, bilinçdışı katmanlarına dair birçok araştırma yapılmış ve önemli bilgiler ortaya konmuştur (Soydınç, 2024: 11).

Emre Desovalı adlı araştırmacı hazırlamış olduğu Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih ve Kimlik adlı yüksek lisans tezinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde aralarında rüyanın da olduğu sık kullandığı kavramları açıklar; "zaman", "fecir", "sükut", "ayna", "uyku", "rüya" ve "bahçe" kelimelerini fazlasıyla kullanmıştır. Freud'un etkisiyle 'rüya' kavramını bir insanı dünyasına taşıyan araç olmakla birlikte yaşamdan uzak yerlerin dünyası olarak kabul etmiştir (Desovalı, 2023: 17-18).

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hikâyeleri genel bir bakışla değerlendirildiğinde ana karakterlerin kimlik çözülmesi yaşayarak kendilerini başka bir kişiyi izler gibi dışarıdan izledikleri, kendi kendilerine yabancılaştıkları ve âdeta uyanırken görülen bir rüya içerisinde "ikinci ben"iyle karşı karşıya geldikleri anlaşılır (Erdem,2024: 91).

Daha önce de Tanpınar'ın eserlerinde "rüya" kavramını bilinçaltı sorunu olarak gösterdiğini belirtmiştik. Şimdi Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında rüya kavramını nasıl işlendiğini tespit edelim: Tanpınar'dan kaynaklanan Freudculuk perspektifi romanda Doktor Ramiz üzerinde

açığa çıkmıştır. Doktor Ramiz'in rüya ile tedavi yöntemi Hayri İrdal'in iyileşme sürecine katkısı olarak görülür. Bu yaklaşım pozitizmin⁴ bir payıdır. Doktor Ramiz gittiği batı ülkelerinde pozitivizimi benimseyip, o perspektifleri kendi memleketinde kabul ettirmeyi zorlar.

Dr. Ramiz, bir yandan Freud'a hayranlık duyan, bir yandan da Türk kültürünün eski rüya tabirlerine ilgi duyan, ancak eşiği bir türlü aşamayan bir karakterdir (Moran, 2001: 304). Hayri İrdal'in rüyalarını yönetmeye çalışır. Bilinçaltı ise genellikle rüyalar aracılığıyla kendini ifade eder ve rüyalar, Doktor Ramiz'in tedavi sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde rüya metaforu, oldukça belirgin bir yer tutar. Dr. Ramiz için hastanın rüyalarına ulaşmak, onun çocukluk dönemine ve nevrozlarına da ulaşmak anlamına gelir. Hayri İrdal'in rüyalarına erişebildiğinde, sorunun kaynağını anlayabileceğini ve tedavi edebilmesinin mümkün olacağını düşünmektedir (Yürüklü, 2022: 53-54).

Toplumda birey kendisiyle yüzleşmekten ve gerçekleri görmekten kaçınır. Hayri İrdal da onlardan biridir. İyileşmek için gittiği Doktor Ramiz onu sürekli yeni rüyalar görmesi için zorlar. Hayri İrdal bilinçaltıyla yüzleşmenin yolu olan rüyalardan kaçınmak, ve söz konusu tedavi yolunu reddetmek ister. Bocalayan her toplum bireyi gibi gerçeklerden kaçan Hayri İrdal her ne kadar aşması gereken bu çözüm yolunda çabalamayı bıraksa da, Doktor Ramiz'in ısrarları bu bunalıma etkisi olmuştur.

Modern zamandan önce de bilinç ve bilinçaltı vardı, ancak bunların irdelenmesi için yollar henüz açılmamıştı. Bu yollar açılmaya başladığında ise birey, kendisiyle yüzleşmekten korkmaya başlamıştı. Kendini tanımaktan çekinen birey, rüyalarını görmezden gelmiş ve onlara anlam yüklemek yerine yok saymayı tercih etmiştir. Doktor Ramiz'in Hayri İrdal'dan beklediği ise, rüyalarındaki her şeyi açığa çıkararak kaçtığı tüm korkularla yüzleşmesiydi (Yürüklü, 2022: 54)

Psikoloji bağlamında psikanaliz

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında, psikanaliz ve psikolojik çözümlemeler önemli bir yer tutar. Roman, karakterlerin iç dünyalarını, bilinçaltılarını ve toplumsal baskılarla kurdukları ilişkileri derinlemesine incelemeyi amaçlar. Tanpınar, özellikle Hayri İrdal'in ruhsal çözümlemeleri ve içsel çatışmalarını ele alarak, psikanaliz kuramına dair belirgin izler sunar. Türk toplumunun mevcut zihniyetini eskimiş bulan ve sürü psikolojisine karşı çıkan Doktor Ramiz ise yurda dönen bir psikiyatristtir (Turut, 2015: 26). Sürü psikoloji ve toplumsallığa karşı, psikanalizi destekler ve, her şeyden öte psikanaliz biliminin, herkes için bir çözüm yolu olduğunu savunur. Tanpınar,

karakterlerinin geçmiş travmaları, bastırılmış duyguları ve bilinçaltındaki etkilerle şekillenen davranışlarını inceler. Bu bağlamda, rüyalar, zaman algısı ve toplumun birey üzerindeki baskıları, psikolojik bir çözümleme alanı olarak romanın merkezine yerleşir. Psikanaliz, karakterlerin bilinç dışı dürtülerini ve arzu-dürtü çatışmalarını açığa çıkaran bir araç olarak işlev görür ve Tanpınar'ın edebiyatında bireyin içsel dünyasına derin bir yolculuk sağlar.

İroni

Edebiyat eserlerinde söz sanatları, dil oyunlarının ötesine geçerek derin bir anlam katmanı oluşturur. İroni, bu dil oyunlarından biridir ve eserde kullanılan sözcüklerin anlamını ustaca değiştirerek, övgü maskesi altında hiciv oluşturulmasına olanak tanır. İroni kavramı, tarih boyunca farklı disiplinlerde çeşitli tanımlarla kullanılmıştır (Zeyrek, 2019: 42).

Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında ironik bir üslup kullandığını daha önce belirtmiştik. Abdullah Turut, yüksek lisans tezinde bu konuyu kapsamlı bir şekilde ele almış ve romandaki ironi unsurunu derinlemesine incelemiştir. Tanpınar, romanında kavramları ironik bir şekilde ele alır, onların içeriğini boşaltır ve değersizleştirir. Eleştirisini yaparken, ironik karakter Hayri İrdal'a seyirci bir bakış açısı kazandırarak, mevcut durumu gözlemlemesini sağlar. Hayri İrdal üzerinden Türk toplumunun geçirdiği iki yüzyıllık değişimi, ironi, alay, hiciv ve kara mizah gibi tekniklerle gözler önüne serer (Turut, 2015: 28-29). Hayri İrdal, pasif ve naif bir karakterdir. Bu özelliği, toplumdan uzak olmasına rağmen ona ironik bir kimlik kazandırmıştır (Turut, 2015: 10).

Kadın İmgesi

Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan modernleşme olgusu, kadın ekseninde önemli gelişmelerin merkezini oluşturmaktadır. Bu dönemde kadın sorunu, Osmanlı düzeninin değişen doğasına ilişkin kaygıların ve Osmanlı-Türk ulusal kimliğine ilişkin meselelerin dile getirildiği ve tartışıldığı ideolojik mücadelenin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi yazarları eserlerinde, pasif/var olmayan kadından başlayarak ideal kadını yakalamaya çalışmışlardır. Bu dönem eserlerinde modernleşmeyi algılayan ve deneyimleyen üç farklı kadın imgesi görülmektedir. Bunlardan ilki modernleşmeye direnen geleneksel/yaşlı kadın imgesi, ikincisi Batılılaşmayı formalizmin ötesine taşıyamayan kadın imgesi, üçüncüsü ise Batı ile doğru biçimde ilişki kuran ideal kadın imgesidir (Oruç, 2020: 122).

Romandaki kadın imgesini, fiziksel ve şekilci bir bakış açısıyla ele alan Demir'e göre, kadın imgeleri iki farklı biçimde sunulmaktadır. Hayri İrdal'ın anlatımında kadın imgesi daha olumsuz bir şekilde ortaya çıkarken, Halit Ayaracı'nın inandığı "modern dünya görüşü"

perspektifinden kadınlar daha olumlu bir biçimde resmedilmektedir. Modernleşme ve yeni yaşam, modern dünyanın "vazgeçilmez" bir parçası olarak kadına "işlevsel bir önem" yüklemektedir. Romanın kadın imgelerinin bir diğer yönü ise, genel olarak kadınların, özellikle genç kadınların, ruhsal nitelikleri yerine fiziksel nitelikleriyle öne çıkarılmasıdır. Giyim, moda, alışkanlıklar ve ilgi alanları gibi unsurlar üzerinden yapılan bu betimlemeler, romanın ruhuna da oldukça uygundur; çünkü bu roman, akılcı düşünce ve pozitif gerçeklikten ziyade, daha çok subjektif ve soyut bir gerçekliği ele almaktadır (Demir, 2021: 570).

Fakat genel görüş, romandaki kadın karakterlerinin yine Doğu ve Batı kutuplarında birleştirildiğini ortaya koymaktadır. Romanın yazıldığı dönemde, ziyaret edilen ülkelerin dillerini ve yaşam tarzlarını öğrenmek amacıyla götürülen gençler, büyükelçilerle birlikte ilk bilgilendirme toplantılarında bir araya gelmişlerdir. Devletin yararı doğrultusunda Batı'ya gönderilen bu gruplar, geri döndüklerinde devletin himayesinde resmi görevler üstlenmişlerdir. Bu gruplar, modernleşmeyi Batılılaşma yönünde bir kırılmaya uğratmışlardır. Batı kültürünü sorgusuz bir şekilde benimseyen bu kitle, devletin sunduğu ayrıcalıklarla gelişmek yerine, Batılılaşma yolunda ilerlemeyi tercih etmiştir (Kurt, 2020: 11). Ayrıca Türk kadınının Batı yaşamıyla teması, birçok farklı etkene bağlı olarak şekillenmiştir. Bunlar arasında büyük konutlarda mürebbiyelerin çalıştırılması, Avrupa'da yayımlanan moda dergilerinin ve romanlarının genç kız ve kadınlar tarafından okunması, eğitimin yaygınlaşması gibi unsurlar yer almaktadır. Tanzimat dönemi romanındaki Türk kadınlarının bir kısmı, dış görünüş, giyim, ev dekorasyonu, sofraya düzeni gibi hayatın hemen her alanında Batı yaşamını ve medeniyetini taklit etmektedirler (Karabulut, 2013: 51). Tanpınar'ın romandaki kadın imgesi genellikle şu şekilde kabul edilmiştir; Hayri İrdal'in ilk eşi Emine karakteri, romanda Batı Aydınlanması tarzı kullanılmadan önceki Doğu Aydınlanması tarzının içsel temsilcilerinden biridir. Hayri'nin ikinci eşi Pakize ise, romanda iktidarı temsil eden "Batı Aydınlanması" başlığı altında inceleyeceğimiz diğer isimlerdir. Modern insanın portresini canlandırıyor.

Sonuç

Tanpınar'ın eserlerinde, farklı temaların ve unsurların iç içe geçtiği bir yazım anlayışı hakimdir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü özelinde, zaman, rüya, psikoloji, psikanaliz ve ironi gibi kavramsal boyutların yanı sıra, Tanpınar'ın kadın imgelerine yüklediği anlamlar, eserin derinlikli bir çözümlemesini gerektirir. İroninin, sadece bir anlatım biçimi olarak değil, karakterlerin ve olayların biçimlenişinde önemli bir yapı taşı olarak kullanılmasının, eserin anlatımını daha da zenginleştirdiği söylenebilir.

Tanpınar'ın bu eserinde belirginleşen temalar ve kullanılan anlatım teknikleri, onun yazınsal dünyasını ve modern Türk edebiyatındaki yerini daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır. Eserin psikanalitik ve felsefi boyutları, modernizmin izlerini taşıyan derinlikli yapısı ile birleşerek, Tanpınar'ın edebi mirasının önemli bir parçası haline gelmiştir.

dipnotlar

¹ Henri bergson, zaman kavramını ele alırken, özellikle mekanik zaman ve bilinçsel zaman arasındaki farkları vurgulamıştır. Bergson'un zaman anlayışı, felsefesinin temel taşlarından biridir ve "zaman"ı daha çok içsel, deneyimsel bir fenomen olarak ele alır.

² (15 nisan 1921 – 5 ocak 1923) on beş günde bir yayınlanan toplam kırk sayı çıkarılmış derginin adıdır. Müdürü ise Mustafa Nihat'tır. Millî mücadele dönemlerinde heves ve heyecanla yayın hayatına başlayan bu dergi büyük ölçüde Yahya Kemal'in (Beyatlı) fikir, görüş, zevk ve estetik bakış açısını benimsemiştir.

³ Allah'ın hiçbir melek veya elçi göndermeden, dilediği kula verdiği ilimdir. Bu ilim, sadece allah'a laik bir kul olabilen kimselere bahşedilir.

⁴ TDK: Araştırmalarını olgulara, deneylere, gerçeklere dayanan, fizik ötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız ve yarasız gören Auguste Comte'un açtığı felsefe çığı; olguculuk.

Kaynakça

- Akkaya, Seher. (2012). Birbirinin Ötekisi: Rüya ve Edebiyat Gerçek Yaşamda ve Edebiyatta Kronotop Olarak Rüya, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, Yeditepe Üniversitesi
- Bakır, İrfan. (2016). İbn Sînâ Felsefesinde Zaman Kavramı, (Yüksek Lisans Tezi), Yalova, Yalova Üniversitesi
- Bars, Mehmet Emin, Türk Kültüründe Rüya Ve Battal Gazi Destanı'nda İşlevleri, International Journal Of Language Academy, Sayı: 3, Ss 73-93, Bahar 2015
- Çelenk, Ali Mahmud. (2020). Ahmet Hamdi Tanpınar Romanlarında Türk Modernleşmesi Ve Merkez – Çevre İlişkisi, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi
- Demir, İlknur. (2006). İslam Kelamında Zaman Kavramı, (Yüksek Lisans Tezi), Adana, Çukuro
- Demir, Zafer. (2021). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur" ve "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" Romanlarında Gelenek Modernleşme ve Din Ekseninde Toplumsal Değişmenin Doğası, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi

- Desovalı, Emre. (2023). Ahmet Hamdi Tanpınar'da Tarih Ve Kimlik, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, Trakya Üniversitesi
- Ekim Okçu, A. Leyla. (2017). Nasreddin Hoca Fıkralarının Zaman Kavramı Açısından İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi
- Erdem, Meliha Yonca. (2024). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Psikolojik Travma, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi
- Fırdolaş, Duygu. (2010). Murat Gülsoy Romanlarında "Zaman" Kavramının Psikolojik Verilerle Açıklanması, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, Fırat Üniversitesi
- Karabulut, Mustafa, Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme, Erdem Dergisi, Sayı:64, Ss 49-69, Haziran 2013
- Koç, Okan, Edebiyatın Rüyasından Rüyanın Edebiyatına, Edebiyat ve Rova, (Özel Bölüm), Ss 115-118
- Köroğlu, Erol. (1996). Gidenle Gelmeyen Eşiğinde: A. H. Tanpınar'ın Romanlarında Zaman Kavramı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi
- Oruç, Sema, Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Kadın İmgesi: Kafesin Ardından Kur(T)uluşa, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 30, Sayı: 2, Ss. 121-131, Temmuz 2020
- Özcan, Tarık. Tanpınar'ın Şiirlerinde Zaman Anlayışı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1, Ss 75-84, 2012
- Soydinç, Özgür. (2024). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Sanatında Aydınlanma Eleştirisi ve Aydınlanma Diyalektiğinin Çöküşü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi
- Şenol, Cengiz. (2021). Ahmet Muhip Diranas'ın Şiirlerinde Zaman Kavramı Üzerine Bir İnceleme, (Yüksek Lisans), Ordu, Ordu Üniversitesi
- Şerefoğlu, Zeynep Kevser. (2005). Sosyal Kimlikleri Açısından Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Roman Kahramanları, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, İstanbul Üniversitesi

- Tan, Çiğdem. (2024). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Hikâye ve Romanlarında Mekân Tasviri, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Aydın Üniversitesi
- Taşçı, Halime. (2006). Kolektif Geçiş Dönemi Rüyalarının Kompleks Rüya Olarak Çözümlemesi, (Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Gazi Üniversitesi
- Turut, Abdullah. (2015). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" İle Tahsin Yücel'in "Yalan" Adlı Romanlarının İroni Bağlamında Karşılaştırılması, (Yüksek Lisans), Muğla, Muğla Sitki Koçman Üniversitesi
- Yardımcı, Mehmet, Âşık Edebiyatında Rüya Sonrası Âşık Olma (Bade İçme), Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Ağustos 2004
- Yürüklü, Hazal. (2022). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü İle Thomas Bernhard'ın Kireç Ocağı ve Bitik Adam Eserlerinde Karşılaştırmalı Olarak Birey ve Toplum Eleştirisi, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi
- Zeyrek, Selin. (2019).Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Ironi, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi

